

Ten geleide

Het Sociaal Historisch Centrum en de maakbaarheid van Limburg

Er bestaan in Nederland twee sociaal-historische centra: het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en het Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland. Het laatste is voortgekomen uit de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders, opgericht in 1936 door de sociograaf Ten Veen. Deze Stichting beoogde te komen tot een planmatige aanpak van de kolonisatie van de polders met een zorgvuldige selectie van de nieuwe bewoners. Hier werd in letterlijke zin een nieuwe samenleving gemaakt en sociografen wilden daarbij de helpende hand bieden.¹ Ook de Limburgse mijnstreek was zo'n kolonisatiegebied, waarvoor nieuwe bewoners moesten worden aangetrokken. Ook hier werd door woningbouwcorporaties en mijndirecties bewust gestreefd naar een selectie onder de migranten, onder andere door de selectieve toewijzing en controle van woningen in de nieuwgebouwde mijnwerkerskolonies.² Hoe verschillend ook qua achtergronden en uitgangspunten, in beide gevallen werd gepoogd de samenleving te modelleren naar een bepaald plan of ideaalbeeld. Het is niet toevallig dat er in Limburg, evenals in Flevoland, een sociograaf - pater Remigius Dieteren³ - aan de wieg stond van een Sociaal Historisch Centrum. Zijn doel was de vooroorlogse samenlevingsopbouw in de Mijnstreek en heel Limburg te documenteren en het was logisch dat mgr Poels, die in die samenlevingsopbouw een centrale rol had gespeeld, daarbij als leidsman gold. In zijn persoon en zijn streven werden twee essentiële aspecten van de 'maakbare samenleving' verenigd: de sociale voorzorg en de sociale beheersing. Als wij Poels beschouwen als een van de grondleggers van het 'maakbare Limburg', dan maakte ook het Sociaal Historisch Centrum daar in zekere zin deel van uit. De oprichting van het Centrum was in de eerste plaats bedoeld om de geschiedenis van het sociale bouwwerk dat Poels had opgetrokken in vak- en standsorganisaties, in woningbouwverenigingen en tal van andere sociale instellingen, te documenteren en in geschiedschrijving vast te leggen. De ontstaansgeschiedenis van het SHCL wordt kort beschreven in het

¹ W.F. Heinemeyer et al. (red.), *50 jaar actief achter de Afsluitdijk: jubileumbundel ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders 1936-1986*. Publicaties van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders, dl. 50 (Zutphen 1986).

² E.J.G. van Royen, 'Beheersaspecten in het huisvestingsbeleid van mijnondernemingen en rooms-katholieken in Zuid-Limburg, 1900-1940', in: P.M.M. Klep e.a. (eds.), *Wonen in het verleden, 17e-20e eeuw* (Amsterdam 1987) 81-95; L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkoolmijnen, 1900-1940*. Maastrandse Monografieën 42 (Assen en Maastricht 1986) 105-127, 299-312, 421-429.

³ De versturende invloed van de migratie in het mijngebied en de noodzaak die te beheersen staan centraal in het proefschrift van Dieteren, *De migratie in de Mijnstreek 1900-1935*. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland IX (Nijmegen 1962).

openingsartikel in deze bundel van de hand van Willibrord Rutten. Daarin kan men tevens lezen dat de doelstellingen van het SHCL al ras breder werden geformuleerd tot de documentatie van en het onderzoek naar de sociale en economische geschiedenis van Limburg in meer algemene zin. Tegenwoordig wordt ook de beoefening van de sociaal-culturele geschiedenis tot taak van het SHCL gerekend. Wat door pater Remigius Dieteren in 1949 werd opgericht als onderdeel van het toen nog volop in functie zijnde 'maatschappelijke middenveld', is inmiddels uitgegroeid tot een historisch documentatie- en kenniscentrum, waarvan de betekenis ver uitstijgt boven de oorspronkelijke doelstellingen.

In 1999 vierde het SHCL zijn vijftigjarige bestaan. Gezien de ontstaans-geschiedenis en het jaar van de viering lag het thema van dit jubileum voor de hand: er werd gekozen voor reflectie op de Limburgse geschiedenis in de afgelopen eeuw aan de hand van het thema 'maakbaarheid'. Onder het motto *Maakbaar Limburg 1900-2000. De constructie van een samenleving in een eeuw van uitersten* werd het jubileum gevierd met een door Limburg reizende tentoonstelling en een symposium in de Aula van de Universiteit Maastricht op 8 oktober. De op dit symposium uitgesproken lezingen worden in dit Jaarboek van het SHCL gepubliceerd. Aan de auteurs is gevraagd hun lezing voor deze uitgave te bewerken. De een heeft daar meer werk van gemaakt dan de ander, maar in alle gevallen vonden wij het de moeite waard de bijdragen te publiceren.

'Maakbaarheid' of 'de maakbare samenleving' zijn begrippen die in de journalistiek meestal worden geassocieerd met zogenaamd achterhaald sociaal-democratisch gedachtegoed en 'illusies van de jaren zeventig'. Zoals altijd bij dit soort zaken, is de historische werkelijkheid aanzienlijk genuanceerder. Men kan met goed recht spreken over liberale wortels van de 'maakbare samenleving', zoals twee Amsterdamse politicologen onlangs hebben betoogd.⁴ Als wij in wat ruimer verband nadenken over dit thema, lijkt het zelfs niet te gewaagd om de twintigste eeuw in zijn algemeenheid te karakteriseren als de 'eeuw van de maakbaarheid'. Terugkijkend vanuit hedendaags perspectief valt op hoezeer politieke stromingen en maatschappelijke actoren ieder op eigen wijze uitgingen van het idee dat er moest worden ingegrepen in de sociale verhoudingen. Er moest gewerkt worden aan een betere vormgeving van de samenleving, door de overheid of door maatschappelijke organisaties; de ontwikkeling van de samenleving kon niet aan het 'vrije spel der maatschappelijke krachten' worden overgelaten. Het hoogtepunt van deze 'maakbaarheidsgedachte' viel samen met de naoorlogse wederopbouw en de hoogconjunctuur tot in de jaren zeventig. Bij alle politieke stromingen heerste de gedachte dat de fysieke en ruimtelijke orde, de economie, de sociale verhoudingen alsook de vormgeving van het persoon-

⁴ J.W. Duyvendak en I. de Haan (red.), *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam 1997).

lijke leven bewust in een gewenste richting konden worden gestuurd. Het is de periode van grote projecten in de ruimtelijke orde en infrastructuur, van industrie- en landbouwpolitiek, van het ontstaan van de verzorgingsstaat en het welzijnswerk. In de naoorlogse periode zien wij ook de opkomst van de beleidsgerichte sociale wetenschappen, die geacht werden 'maatschappelijke ingenieurs' af te leveren.⁵ Nadien is er steeds meer kritiek op de nadelen van maatschappelijke sturing en planning gekomen, maar deze zijn toch nog steeds niet weg te denken uit de moderne maatschappij.

Wat heeft dit alles te maken met Limburg in de twintigste eeuw? Heel veel. Zo is op elk moment van haar achteraf betrekkelijk korte geschiedenis getracht de mijnindustrie en alles wat daarmee samenhang te plannen, te sturen en te beheersen. Dat geldt zowel voor de opkomst en inplanting als de neergang en daaropvolgende herstructurering. Zelfs de oprichting van een psychiatrisch centrum in Heerlen werd gemotiveerd met de noodzaak de psychische gevolgen van de mijnsluitingen te begeleiden.⁶ Wij zijn ons ervan bewust dat er een Limburg bestaat buiten de Mijnstreek, maar de ontwikkeling van de mijnindustrie heeft zo'n groot stempel op de twintigste-eeuwse geschiedenis van deze provincie gedrukt, dat wij twee artikelen over de 'maakbaarheid' van de mijnbouw publiceren. In een uitvoerig en soms beschouwend overzicht behandelt Ben Gales de problemen van ambities, prognoses en planningskeuzen in de mijnbouw, vooral op technisch en economisch gebied. Hij stelt de vraag naar de haalbaarheid van de 'maakbaarheidsidealen', die ingenieurs en andere leidinggevendenden in de mijnindustrie onmiskenbaar bezaten. 'Maakbaarheidsidealen' op het gebied van het wetenschappelijk bedrijfsbeheer en economische planning bleken deels illusies te zijn, maar tegelijk ook relevant bij de vormgeving van de industrie. De mijningenieurs maakten volgens Gales als het ware 'leerprocessen in maakbaarheid' mee en dat niet alleen in technische en economische zin. Bij de planning van de mijnaanleg speelden ook sociale, politieke en ideologische afwegingen mee. Hetzelfde geldt *a fortiori* bij de ontmanteling (het 'ontmaken' aldus Gales) van de mijnindustrie en de economische herstructurering van de Mijnstreek na 1965.

De overige auteurs hebben het thema 'maakbaar Limburg' anders opgevat, namelijk in sociaal-culturele zin. Centraal staat hoe met meer of minder succes in deze eeuw is geprobeerd bepaalde aspecten in de Limburgse geschiedenis en samenleving te benoemen als specifiek Limburgs, als identiteitsbepalend cultuuroed. Het zogenaamde Limburgs-eigene is volgens deze auteurs niet geworteld in een ver en ongedifferentieerd verleden, maar ook 'gemaakt', en wel in een veel recentere periode dan men vaak denkt. Jos Perry laat zien hoe Limburgse cultuurdragers bewust probeerden de Zuid-Limburgse mijnen te ver-

⁵ Vgl. Marja Gastelaars, *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968* (Amsterdam 1985).

⁶ Gemma Blok en Joost Vijselaar (red.), *De weg van Welterhof: 25 jaar psychiatrie in oostelijk Zuid-Limburg* (Utrecht 1999).

ankeren in de Limburgse geschied- en identiteitsbeleving. Er zou sprake zijn van een in het verleden gewortelde mijntraditie, van continuïteit van heden en verleden in de mijnindustrie en een oude verbondenheid met het Limburgse volk. Maar zo kort als deze zogenaamde mijntraditie heeft bestaan, zo snel zijn de herinneringen eraan verdwenen.

Carla Wijers betoogt iets soortgelijks over een ander 'Limburgs' cultuurgoed: het carnaval. Dat de carnavalsviering als iets typisch Limburgs wordt beschouwd, is pas van betrekkelijk recente datum. Dit en andere cultuurverschijnselen in Limburg blijken pas als typisch Limburgs te zijn herkend en benoemd toen ze werden geconfronteerd met andere uitingen en gedragingen, die meestal nogal eenduidig als 'Hollands' werden gedefinieerd. In feite kan men spreken van een problematische culturele verhouding tot de natiestaat. Dat deze cultuurverschijnselen helemaal niet typisch Limburgs hoeven te zijn (maar bijvoorbeeld eerder Rijnlands zoals het carnaval), is volgens Wijers minder relevant. Het gaat erom dat ze als Limburgs worden gedefinieerd en vervolgens beleefd ten opzichte van een referentiegroep, in dit geval de 'Hollanders'. Op deze wijze wordt de regionale identiteit weliswaar 'gemaakt', maar die geconstrueerde identiteit wordt tevens een realiteit waarnaar mensen zich gaan gedragen en waarmee zij hun leefwereld definiëren. Tegelijk relativeert dit de rol van de 'traditie' als onwrikbaar identiteitsbepalend gegeven. Als 'uitgevonden' en 'geconstrueerde' culturele werkelijkheid is die even veranderbaar als de geschiedenis waarvan zij deel uitmaakt.

Hoe snel op het oog vaststaande culturele zekerheden en tradities kunnen veranderen, blijkt uit de bijdragen van Annemieke Klijn en Peter Nissen. In beide staat het katholieke Limburg centraal, zij het vanuit geheel verschillende invalshoeken. Klijn schrijft over de positie en de lotgevallen van de katholieke doorbraaksocialist Tans in de periode toen zo'n positie door de Kerk nog als onaanvaardbare politieke deviantie werd beschouwd. Nissen neemt de constructie en de 'deconstructie' van het katholieke Limburg onder de loep. In een provincie, die in feite nog maar kort als geografische en institutionele eenheid bestond, vormde de constructie van 'het katholieke Limburg' een belangrijk identiteitsvormend beginsel. Het bisdom werd in de opbouw daarvan gesteund door een leger van seculiere geestelijken, die de boodschap van het 'behoud van het katholieke Limburg' uitdroegen en institutioneel vormgaven. In de jaren vijftig en zestig kwam echter steeds meer interne kritiek op deze defensieve houding, die de Kerk in de ogen van de critici ook in Limburg dreigden te vervreemden van de moderne samenleving. Volgens Nissen is het idee van 'het katholieke Limburg' in de huidige tijd niet meer vol te houden. Het is een in het verleden geconstrueerde 'idylle', die tegenwoordig weinig meer zegt over de feitelijke geloofspraktijk in Limburg.

Met de publicatie van de bijdragen aan het symposium 'Maakbaar Limburg' wil het vijftigjarige Sociaal Historisch Centrum voor Limburg zich presenteren als een levendig en vernieuwend podium voor de geschiedbeoefening in Limburg,

in het bijzonder die van de recente tijd. Onderdelen van de vernieuwing zijn de uitbreiding van de redactie van het Jaarboek met ingang van deze jaargang en de verandering van het uiterlijk. De nieuwe redactie bestaat uit: dr Theo Engelen, universitair hoofddocent bij de Vakgroep Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, dr Ernst Homburg en dr Annemieke Klijn, beiden universitair docent bij de Faculteit der Cultuurwetenschappen aan de Universiteit Maastricht, prof. dr Joep Leerssen, hoogleraar Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam, dr Willibrord Rutten, hoofd onderzoek van het SHCL (secretaris) en ondergetekende (voorzitter). Aan de redactie is toegevoegd als beeldredacteur drs Jac van den Boogard, die ook verantwoordelijk was voor de tentoonstelling die het SHCL ter gelegenheid van zijn jubileum organiseerde. Zijn inbreng is in dit Jaarboek zichtbaar in de goedgekozen illustraties bij de artikelen en in het fotokatern, waarin enkele hoogtepunten van de tentoonstelling zijn afgedrukt. De foto's zijn merendeels afkomstig uit de fotocollectie van het SHCL, die inmiddels zo'n 20.000 foto's bevat. Uit deze collectie hopen wij voortaan elk jaar zo'n katern rondom een bepaald thema te publiceren.

Tot slot wil ik, mede namens het Bestuur van het SHCL, onze dank uitspreken aan al diegenen die de organisatie van het jubileumsymposium 'Maakbaar Limburg' op 8 oktober 1999 tot een succes hebben gemaakt. Die dank geldt de voorzitters, sprekers en commentatoren, die de bezoekers een uiterst boeiende dag hebben bezorgd; verder de medewerkers van het SHCL zelf, met name het personeel van de Algemene Dienst, dat de publicitaire en organisatorische kant verzorgde; en tenslotte de Universiteit Maastricht, die de aula en bijbehorende voorzieningen ter beschikking stelde, en de Faculteit der Cultuurwetenschappen, die een deel van de kosten voor haar rekening nam.

Prof. dr Ad Knotter
directeur SHCL